

O ZMAJIH IN KAČAH V SLOVENSKEM LJUDSKEM VÉROVANJU

Zmaji, zlasti pa kače so gotovo eno izmed najskrivnostnejših poglavij slovenskega ljudskega vérovanja. Da zmaji niso plod domišljije, danes pač ni več treba poudarjati, in popolnoma razumljivo je, da so se megle ni spomini na ostanke davnih, strašnih zavrijev, ki so v samotnih predelih gotovo še nekaj časa kljubovali iztrebljenju, prepletili s starimi bajeslovnimi predstavami naših prednikov. Mnogo globlje so korenine predstav, ki dajejo kačam v človeškem življenju posebno vlogo. Včasih pa se lik zmaja in kače zlije v nedoločeno, svojevrstno pošast.

Po slovenskem ljudskem vérovanju so zmaji vedno predstavniki zlih sil. Kače pa so druga oblika življenja, ki jo privzamejo višja — božanska — bitja začasno kot posledico ukletstva, navadni smrtniki pa za stalno po smrti.

*

Ce hočemo razumeti pojav zmajev-zlih duhov in ukletih božanstev, moramo poznati v glavnih obrisih bajeslovno ozadje, ki so si ga v svojem verstvi ustvarili naši poganski predniki in se je v bajkah ohranilo v našem narodu do današnjega dne.

Nebeškega vladarja puščajo slovenske bajke visoko neke v megleni nejasnosti. Nesporna je samo njegova vsemogočna vladarska oblast, sicer pa je sam človeškim prestavam nepristopen in zato skoraj neznan. Mnogo bližja je človeku družina nižjih božanstev. Na prvem mestu je božji sin Kréšnik, bog sonca, ki je zapustil v bajkah močne sledi. Bajke pripovedujejo tudi o skrivnostni Kréšnikovi materi, ki nastopa v različnih vlogah, predvsem kot vladarica Belih žen ali Vil, pa tudi kot vladarica noči in lune — tedaj dobi ime Lepe Vide, Vidoslave — in kot vladarica smrti — pravili so ji zato Smrtnica, bela Smrt. Nas zanima njen značaj. Zdi se, da so stari Slovenci poosebili v njej žensko nestalnost, a jo postavili tudi nekako na sredo med dobrim in zlom. Sovraži namreč Kréšnika in hoče zrniti na njegovo mesto svojega drugega sina Jarila ali Jarnika. Naposled imamo dolgo vrsto zlih duhov, ki jih bajke nazivajo vede ali vidovine in jim vlada mogočni »babilonski« Kačji kralj. Le-ta je znan kot grozna pozojna pošast še dandanes na Pohorju, kjer mu pravijo »Vouvel«, kar pač izvira iz imena »Babel«, ki pa gotovo ni prvotno, marveč je nastalo očitno v dobi pokristjanjenja, ko so se naši predniki seznanili z zgodbami iz Stare zaveze. Z zlimi duhovi, zlasti z mogočnim Kačjim kraljem, se mora Kréšnik bojevati, kadar napadajo njegovo deželo.

Blagor naši deželi, so pravili stari Slovenci, ker ji vlada Kréšnik. Sonce jo greje in pohleven dež jo namaka. Kadar blago sonce sije po Kréšnikovi želji, so menili, pada zlata pšenica z neba. A tudi čreda nebeških krav se pase pod nebom — dobrotni oblaki — in njih sladko mleko — blagodejen dež — daje vsemu blagu rast. Toda gorje nam pred vidovinami, ki se v temnih neurnih oblakih pridrevé nad deželo in jo hočejo opustošiti z viharjem in plohami, s točo in poplavi. Takrat se vzdigne Kréšnik v oblake in se spopade s strašnimi pošastmi, da bi jih pregnal. Tako nastane nevihta. Z grozo je sledil prvotni človek poteku takega strašnega »boja« v oblakih...

Najnevarnejšim vidovinam so dajali naši predniki zmajsko podobo. Najstrašnejša elementarna nesreča je bila za prvotnega človeka pač razbesnela voda. Zato so bili najhujši vidovine tisti, ki so mogli škoditi s plohami in poplavi. Ti vidovine so imeli podobo zmaja in predstava zmaja živi do današnjega dne v našem ljudstvu kot pojem škodljivih vod.

Kjer je obledela bajeslovna zveza, je ostala vsaj pripovedka o spečem zčaju v hribu. Polno je takih

hribov na Slovenskem, ki v njih baje počiva zmaj. Gorje okolici, če se zmaj prebudi. Samo z repom bo zganil in zabučala bo voda iz hriba in zalila vso okolico.

Tudi ga ni barja na Slovenskem, kjer bi ne bilo pripovedke o zčaju. Znana je zgodba o celovškem zčaju, ki je ovekovčen s spomenikom na Glavnem trgu v Celovcu. Tudi ljubljanski mestni grb se ponaša z zčajem, ki je v nesporni zvezi z bližnjim barjem: in res nam Valvasor poroča, da je Jazon, vodja Argonautov, na svoji poti mimo kraja, kjer stoji danes Ljubljana, baje premagal zčaja...

Pradavno grozo pred razbesnelimi vodami in zahrbtnimi močvirji razodevajo med vsemi narodi ohranjene pripovedke o zmajih, ki so zahtevali človeških žrtev. Povsod, tudi na Slovenskem so znani zmaji, ki jim je bilo treba redno žrtvovati toliko in toliko belo oblečenih devic, da so jih potolažili in se niso znesli nad deželo. Takšen je bil znameniti zmaj v Konjiški gori, ki je pripovedka o njem dobila celo izrazite krščanske poteze. — V Konjiški gori je bila baje votlina, v njej pa skrito gorsko jezero, ki je v njem gospodaril strašen zmaj. Od časa do časa je prilomastil iz svojega skrivališča in strahovito razsajal po konjiški dolini, pustošil polja, ugonabljal ljudi in živino. Da bi nakazo potolažili, sklenejo prebivalci teh krajev, da mu bodo darovali vsako leto šest belo oblečenih devic. Vrh tega — tako pravi ohranjena bajka — naj opravi konjiški župnik dnevno pred velikim oltarjem sveto daritev. Nekega dne pa se je zgodilo, da se je župnik precej zakasnil s sveto mašo. Namah se dvigne grozovit vihar, ki je prihajal, kot je bilo čutiti, iz notranjosti gore. V hipu so blihnile iz podzemeljskih votlin silne množine vode, ki so poplavile trg in vso Dravinjsko dolino. Hiše in poslopja, vse se je podiralo, drevje lomilo; ljudje z živino so bili v največji nevarnosti. Zmaj se je pa zato pokazal, ker župnik ni držal zaobljube. Zdaj zapove gospod, naj čimprej osedlajo konja, da bi mogel priti do cerkve. Res mu ga dovedejo z velikim trudom, on ga zajaše in vodi skoz valove proti cerkvi. Tukaj pa je stala voda že tako visoko, da mu ni bilo mogoče stati pred oltarjem, temveč da je moral obsesti na konju in brati mašo. Ko je dokončal, je voda začela uplahovati, tudi zmaj je izginil in živa duša ga odtlej ni več videla. Se danes — končuje bajka — se vidi s Konjiškega trga skala, ki jo drži skupaj dve železni sponi: tu je bil vhod k podzemeljskemu bivališču konjiškega zčaja...

V tej povedki ni več sledu o prvotnem bajnem pomenu, pač pa se je vrnil vanjo nasilno prirejen krščanski element. Rahlo zvezo s starim bajnim svetom je ohranil pohorski Babel (»Vouvel«), ki spi baje v Turjaku, visoki gori v šentiljski fari. Tako je močan, da za zajtrk celega junca požre in vso Mislinjo izpije. Iz nosnic se mu kadi sapa kakor dim iz kovačnice. Kot pozoj ali zmaj švigne včasih čez planine: koder leta, se lomijo najmočnejše jelke.

Babela je kaj lahko istovetiti z »babilonskim Kačjim kraljem«, ki je bil — po ohranjenih bajkah sodeč — najhujši Kréšnikov sovražnik. Pojem kače je namreč širok in razlika med zčajem in kačo je v svetu bajk dostikrat zabrisana. Žena »Kačjega kralja« je bila zahrbtna »Kačja kraljica«, ki bi mogli v njej upravičeno slutiti ukleto Kréšnikovo mater. Če stopimo v svojih domnevah korak dalje, bi lahko rekli, da se skriva tudi v Kačjem kralju nekdo drug: morda ukleti Kréšnikov brat Jarilo ali Jarnik. V tem primeru se razmerje med Kačjim kraljem in Kačo kraljico spremeni: ne gre za moža in ženo, ampak za mater in sina. A bajke tudi v tem niso natančne: saj je imel Kréšnik za ženo svojo lastno sestro, ki jo je iztrgal vidovini Trdoglavu (od tod bajka o Trdoglavu in Marjetici!). Božanska bitja

Zmaj — slika domačega ljudskega umetnika na panjski končnici

(Iz zbirke Etnogr. muzeja v Ljubljani)

so bila vzvišena nad npravstvene postave navadnih smrtnikov — sicer pa nam dadó slutiti stare povedke neredke primere krvoskrunstva (incesta) tudi med našimi davnimi predniki...

Številne so bajke o Krésnikovih bojih s Kačjim kraljem in Kačjo kraljico.

Krésnik je pasel svoje krave-oblake najrajši po planinah. Nekoč je na paši zadremal. Ze se je prikradel Kačji kralj in odgnal krave daleč nekam v hribe ter jih skril v veliki gorski votlini. Ko se Krésnik prebudi, skoči pokonci in začne povsod iskati svoje blago. A zaman si prizadeva, svoje črede nikjer ne najde. Tedaj pošlje svojega zvestega psa, naj mu jo poišče. Pes res kmalu zavoha votlino v silni gori. Brž se vrne h gospodarju, le-ta pa pograbi svojo gromsko sekiro in zleti za psom, ki mu kaže pot. Ko dospeta pred votlino, udari Krésnik s svojo silno sekiro po vratih, da votlo zabobni. Mahoma privrè na tisoče vidovin iz pečine. In brž ko se pokažejo na svetlo, se začne bliskati in grmeti kakor na sodni dan. Krésnik jame mahati po potoglavcih, potolče vse do zadnjega in takoj se zvedri. Nato pa udre v votlino. V njej najde svojo čredo in jo odžene domov.

Na svojih pohodih je videl Krésnik na neki ledini vsak dan Kačca, varuha Kačje kraljice in njenih dragocenosti, ki se je hodil ondukaaj igrat. Krésniku je bila nad vse všeč dragocena in čudežna kraljičina krona, ki jo je Kačec pred igro vselej odložil. Ta krona je imela prečudovito moč: kdor jo je posedoval, tistega premoženje je ostalo zmeraj enako — nikoli se ni spremenilo, ne zmanjšalo, ne povečalo. Krésnik je začel razmišljati, kako bi mogel do te krone. Nazadnje je uganil. Naročil je svojim tesarjem in kovačem, naj naredijo in postavijo od njegovega gradu do one ledine devet težkih železnih vrat. Ko so to storili, se je napotil do ledine. Kačec je bil zaspal. Krésnik mu je vzel zlato krono, obrnil svojega konja zelenka in v diru zbežal z njo. Kačec se je prebudil, pogrešil predragoceno krono in takoj uganil, kdo mu jo je utegnil vzeti. Planil je pokonci in za Krésnikom. Le-ta je bil došel do prvih vrat, a Kačec mu je bil že za petami. Krésnik pa je bil toliko uren, da je šnil skozi prva vrata in jih zatresčil Kačcu pred nosom. Preden jih je utegnil Kačec razbiti, je zdirjal Krésnik še skozi druga vrata in jih zadrlesnil za sabo. Tako se je drevil Krésnik skozi vseh devetero vrat. Osem jih je Kačec razbil, pri devetih se je sam ubil. In Krésnik je obdržal predragoceno in čudežno krono. Zato sta dan in leto že od nekdaj vedno enako dolga. Kačca pa vidimo na nebu: kdor zvezde pozná, nam bo rad pokazal poletno ozvezdje Kačjega pastirja. — Krono »Kačje kraljice« bomo srečali tudi pozneje pri beli kači.

Nekoč je bil Krésnik s svojim zvestim psom na lovu. Prav takrat se je domislil Kačji kralj, da bo ukradel

Krésniku njegovega zlatobračega kozla. Kozel se je pasel po grajski strmini in Kačjemu kralju se je posrečilo, da ga je zgrabil in odvedel. Ko se je Krésnik vrnil, je kozla takoj pogrešil. Takoj pa je tudi uganil, kdo je bil tat. Brž je zapregel svoje štiri konje zelenke in kakor vihar so prhnili v zrak in došli Kačjega kralja prav ob morju. Krésnik je dvignil svojo sekiro in preden se je Kačji kralj zavedel, je Krésnik zamahnil po njem in mu preklal glavo. Rešenega kozla je nato vpregel v kočijo in vsa vprega se je spet dvignila v zrak ter letela proti domu. In koder so se vozili, je zemlja namakal pohleven dežek — končuje bajka — in tisto leto je rasla sama zlata pšenica...

Zanimivo je prepričanje naših prednikov, da privzemajo zli duhovi v prvi vrsti podobo zmajev ali vsaj zmajem podobnih kač. Nesporno so na to vplivala sporočila o dejansko preostalih živalih te vrste (zavrijih), ki so se morale zdeti prvotnim ljudem pač najstrašotnejša bitja na zemlji ter so jih zato brez pomisleka istovetili s svojimi predstavami o zlih duhovih v naravi (demonih).

Kaj čudno nadalje, če je moral Nebeški vladar njemu podrejena božanstva zaradi njihovih prestopkov in njihovih zlobe ukleti v podobo zmajev ali kač, ki je njih bližnje sorodstvo z »zmaji« tudi za preprostega človeka očitno. Vrh tega so človeku kače dosti bližje in tudi po videzu znane, medtem ko so zmaji le nekaj sporočenega.

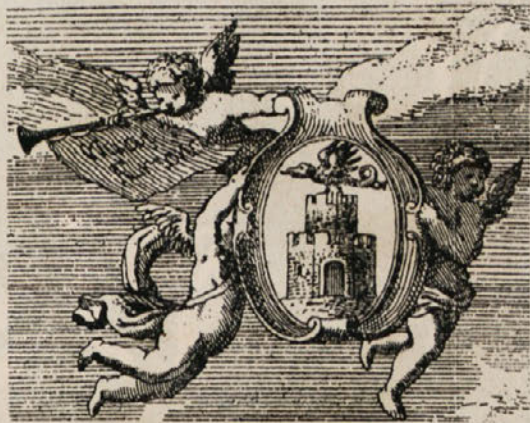
*

Najbolj znana kačja podoba zakletega božanstva je slovita bela kača, ki jo je ovekovečil Josip Jurčič in katere predstava še danes živi med ljudstvom. Krésnikovo mater je uklel Nebeški vladar zaradi njene zlobe v kačo, v belo kačo, ki pomeni skoraj gotovo isto kot »Kačja kraljica«.

Bajka pravi, da je Bela kača mati in kraljica vseh drugih kač. Glava ji je debela in mačkini podobna. Vrh glave nosi krono in v njej dragocen kamen, ki se v temi tako sveti, da šivajo štirje krojači pri njem brez druge svečave. Kdor dobi tedaj demant iz njene krone, je srečen za vse življenje, toliko je vreden. Zato so jo že od nekdaj zelo zalezovali. Ali ta kamen je težko dobiti, ker je Bela kača silno huda in poveljnica vseh kač. Ne stanuje nikoli sama, ampak v večjih kačjih gnezdih, iz katerih pride malokdaj na dan.

Bil je kačji lovec, ki je gadom mast pobiral. Našel je v velikem skalovju med bukovjem veliko kačje gnezdo in je hotel tudi tukaj gade poloviti, da bi masti dobil. Vzame s seboj tovariša, da bi mu pomagal, ker se mu je dozdevalo, da bo več kač kakor drugod. Ko pride do skalovja, odbere primeren kraj, odlomi leskovo šibico, ki je zrasla v enem letu, načrta s šibico ris, se vstopi v sredo, pripravi svoje orodje in vzame piščal v

roke, da bi sklical kače. Tovariš pa se je bal Bele kače in si ni upal ostati pri risu. Zleze torej v deveto bukev od risa proč in ko je oni v risu jel piskati na svojo piščalko, je videl, kako so od vseh strani lezle kače proti risu, rjave, pisane, grebenaste in druge. Vsaka je položila glavo na ris. Nenadoma pride še Bela kača, položi glavo na ris, udari z repom po tleh in v hipu puhnejo vse kače v lovca in ga tako opikajo, da pri priči umre. Ko bi njegov tovariš ne bil na deveti bukvi, bi se slaba godila tudi njemu.

Zmaj v grbu Ljubljane (po Valvasorju)

Vera v Belo kačo je dobila po pokristjanjenju krščansko obeležje. Tako menijo na Vzhodnem Štajerskem, da pošlje Bog Belo kačo, kadar hoče koga kaznovati. — Neka ženska je šla nekoč v nedeljo zjutraj na njivo po travo. V cerkvi je bila pravkar maša. Po poti ji pride naproti ženska, ki je bila vsa belo oblečena. Reče kmetici: »Strašen greh delaš, ko greš na delo, ne pa k maši. Zdaj si moraš eno izvoliti: pogubljena ali opasana.« Kmetica se nasmeje in reče: »Trikrat sem rajši opasana kakor pa pogubljena!« Komaj to izreče, prifrči po zraku Bela kača in se kmetici trikrat omota okoli pasa. Bela žena pa je izginila. Nihče ni mogel kmetici kače odpraviti. Pikala jo je tako dolgo, dokler ni umrla...

*

Nekaj bistveno drugega so pa kače, ki predstavljajo posmrtno podobo človekovo. Verstvo starih Slovencev ni poznalo posmrtnega življenja v smislu nekaterih drugih poganskih verstev. Stari Slovenci so marveč verovali, da dobi duša umrlega podobo kače in da nadaljuje v tej podobi svoje življenje v domači hiši. S skrivnostnimi močmi varuje tak rajnik dom in domače ter ohranja hišno blagostanje. Zato mu je pa treba streči, biti obziren do njega, ga puščati v miru...

To vérovanje se je naslonilo na dejanski obstoj »hišnih kač«, ožev, vožev ali gožev, dolgih kakor grabljišče, ki jih poznamo mi kot belouške in v resnici živé po človeških bivališčih, ne da bi kaj hotele človeku. Nič čudnega ni, da je človeku lastna groza pred kačami, posebno še pod vplivom bajnih predstav o laznini sploh, ovila skrivnostno bajno kopreno okoli teh svojevrstnih hišnih prebivalcev ter začela v njih gledati duše prednikov. Dejstvo je, da smo imeli Slovenci še dolgo to vrsto kulta prednikov. Ko je misel tega kulta zbledela, pa je še vedno ostalo prepričanje, da hišni »ož« hišo varuje, da ga je treba spoštovati, mu dajati hrano (= mu »žrtvovati«!), in da gorje hiši, kjer bi ože ubili ali pregnali.

Tako se je še nedavno dogajalo, da je pustila gospodinja ožu opoldne lonček jedi — najrajši mleka — v peči pri žerjavici. Ko je družina spet odšla na polje, je prilezel ož izpod ognjišča v peč in pojedel, kar mu je gospodinja bila pripravila. Zvečer se je gospodinja vrnila. Preden je zakurila za večerjo, je prilezel ož iz peči in izginil počasi pod ognjiščem...

Pri neki hiši so bili prilezli nekoč vsi oži na njivo k ženjam. »To ne more biti nič dobrega,« si mislijo ženske in gredo domov. Res zagledajo, kako šviga ogenj iz dimnika. Posrečilo se jim je, ogenj pogasiti, ker so nanj opozorile hišne kače...

Polagoma se podoba hišnega oža - prednika zlije s podobo »bele kače«. — Bila je kmetica — pripoveduje neka naša bajka —, ki je imela majhne otroke. Hodila je v polje delat in puščala otroke doma ter jim v skledo dajala mleka, da medtem niso bili lačni. Vselej so vse pojedli; zato jih je mati hvalila, da so pridni. Otroci pa pravijo: »Šaj ne jemo sami, k nam hodi tudi lep tiček jest.« Mati si misli, da hodi kakšna mačka jest z otroki. Vendar se ji čudno zdi, ker pripovedujejo otroci o belem tičku. Prepričati se hoče, kaj je. Skrije se tedaj v hišo in postavi otrokom mleko v vežo kakor po navadi. Kmalu se privije bela kača z lepo krono izpod mize ter se najmlajšemu zvije v naročje. Mati je bila vsa trda od strahu. Otroci pa so božali in gladili lepega tička. Ko se kača najé, strese lepo kronico z glave ter se zopet zgubi v luknjo. Brž ko je kača izginila, je skočila mati v vežo in spravila otroke na varno. Seveda ni pozabila pobrati krono. Dela jo je v skrinjo, kjer so imeli prejo. Ded je pozimi prejo vil. Vso zimo je vil, pa je ni mogel poviti. Misli si žena: »Kaj more to biti? Morda ima krona takšno moč?« Zato dene krono proč — in kmalu je bila preja povita. Dene jo krono v žito, merili in merili so žito, pa ni nikdar pošlo. Tako so devali kronico tudi k drugim rečem in v kratkem si je hiša tako opomogla, da je bila najpremožnejša v vasi. Imeli so kronico tako dolgo, dokler je bil tisti rod pri hiši, ki je z belo kačo tako prijazno in lepo ravnal...

Dragocena kronica, ki jo je Krésnik ugrabil Kačji kraljici, se je tako spremenila v otipljivo znamenje hišnega blagoslova, ki ga daje umrli prednik. Naslednja bajka pa ne kaže samo, kakšna nesreča je, če kdo hišno kačo ubije, ampak tudi dokazuje, da se je ohranila vera v hišne kače - prednike na Slovenskem vse do konca prejšnjega stoletja. Bajko je objavil Ivan Šašel v svojih »Bisernicah iz belokranjskega narodnega zaklada, II.« (1909) tako, kakor jo je povedala Kata Jankovič iz Bednja. Podajam jo tudi jaz nespremenjeno: V neki vasi je živela žena, ki ji je bil mož v Ameriki. Imela je troje otrok. Svoji deci je dala piti mleko, sama pa je odšla po svojih opravkih. V kuhinjo k deci pa je došla kača izpod peči in je jedla z deco mleko. Deca so se prestrašila in so začela mater klicati: »Mama, z nami puzina je.« Mati pa se ni zmenila za to klicanje. Tako so jo deca zvala več dni. Enkrat je šla pa vendar gledat, kaj otroci zmirom kličejo in je zapazila veliko kačo, ki je jela z otroci mleko. Ona se je jako prestrašila, da če kača deco zapuhni. Za to je hitro pisala možu v Ameriko, da naj gre brž doma, da hodi v hišo kača in če njo in deco zapuhni. Mož se odpravi hitro doma in razkopa peč in najde sredi pečnega zida veliko gnezdo in v njem veliko kačo. To hitro ubije. Ponoči pa mu poginejo najboljši voli, zato ker je kačo ubil. Ta namreč ni hodila zato, da bi zapuhnila ženo in deco, ampak zato, ker je bila ponočni gospodar... — Po drugih bajkah je posledica takega nespametnega dejanja še dosti hujša. Tako se je v nekem drugem primeru začel jokati najmlajši sinček in tožiti očetu: »Zakaj ste mi ubili mojega tička?« Ni se dal potolažiti in je umrl še tisto noč...

*

Skrivnostni pojav zmajev in kač v našem ljudskem vérovanju se nam kaže kot usedlina poganskega verstva naših prednikov. Že bajke same, če jim poiščemo smisel in zvezo, so dosti zanimive. Še vse zanimivejše pa morajo biti korenine zmajskega in kačjega motiva. Te pa gotovo vodijo na vzhod, od koder so naši davni predniki prišli. Le vzhod je zmožen tolikšne fantastike. Danes se čudimo, kako nas je zahodni svet stregnil.

(Bajke sem navažal večidel po Keleminovi veliki znanstveni zbirki »Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva«, Celje 1930.)